

DOSSIER EL PRIMER FRANQUISME

De l'Empordà federal a l'Empordà nacionalsindicalista. Una aproximació al primer franquisme a través de la *Hermanidad de Cautivos por España*

Per Jordi E. Rubió Coromina^(*)

Resum

En aquest estudi es vol respondre la pregunta de qui són els homes que representen el primer franquisme a Figueres, una ciutat amb tradició republicana, on era difícil trobar persones per ocupar els càrrecs de govern a la ciutat. A partir de la constatació que un nombre significatiu de càrrecs de l'Ajuntament de Figueres dels primers anys del nou règim franquista procedeix del sector d'excaptius, s'analitza el perfil d'aquests addictes al nou règim. Per fer-ho, s'utilitza la documentació generada per la Delegació Local d'Excaptius de Figueres. El perfil dels excaptius és el d'un home situat en la franja dels vint als seixanta anys, de classe mitjana o alta i amb una adscripció política anterior a la guerra que el situa a la CEDA, la Falange o a la Lliga.

Paraules clau

Govern municipal de Figueres, anys quaranta del s. XX, addicte al règim, excaptiu

Abstract

This study wants to answer the question of who were the men representing the early Franco regime in Figueres, a traditionally republican city, where it was difficult to find people to occupy offices in the city government. After confirming that a significant number of Figueres' municipal offices were held by ex-prisoners during the first years of the new regime, the profile of these adherents to the Franco regime is analysed, using the documentation from the Local Delegation of Ex-prisoners of Figueres. The ex-prisoners' profile is that of a man between twenty and sixty years of age, from the middle or upper class and with a political adherence prior to the war that would situate him in the CEDA, the Falange or the League.

Keywords

Municipal government of Figueres, 1940s, adherents to the regime, ex-prisoner

* Article realitzat amb el suport del Comissionat per a Universitats i Recerca del Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya, del Fons Social Europeu i del projecte de recerca Èxodes de la Guerra Civil (comarques gironines), realitzat per la Universitat de Girona en el marc de les ajudes 2007 EBRE 10 de la Generalitat de Catalunya i el Memorial Democràtic.

DOI: 10.2436/20.8010.01.26

Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos, volum 41 (2010)
Jordi E. Rubió Coromina

Historiar la primera postguerra espanyola (1939-1945) no resulta en cap cas cosa senzilla; per això, fer-ho vol dir acceptar un cert grau de parcialitat lligat a la manca d'informació i també a les dificultats que implica tractar un esdeveniment del nostre passat recent. Alhora, de vegades cal saber buscar més enllà dels propis límits cronològics que establím pel primer franquisme per cercar en l'etapa immediatament anterior, durant la guerra, els precedents del personal polític del nou règim i així establir amb més fiabilitat la trajectòria i l'ascendent del personal polític de la dictadura. En l'àmbit documental, els fons de *Falange Española Tradicionalista y de las JONS* pràcticament han desaparegut a bona part dels municipis catalans. Entre els municipis de l'Alt Empordà només Garriguella conserva un fons notori de *Falange*.⁽¹⁾ Aquesta malaurada circumstància fa difícil l'estudi dels membres de FET-JONS, tant de Figueres com d'altres viles similars com Olot, Vic o Banyoles. Malgrat tot, certs fons s'han preservat fins avui permetent-nos entreveure l'estructura i l'organització del règim des de baix, des del món municipal. Figueres, que no conserva gairebé cap document de la *Falange* local, disposa, en canvi, d'un fons parcial però notable de la Delegació Local d'Excaptius i és precisament a partir d'aquest fons que volem assajar d'entreveure l'estructura i el funcionament del règim franquista i la societat estamental que creà des d'una òptica local.

DEL MUNICIPALISME AL CENTRALISME

Durant la Segona República el món municipal es va beneficiar de diferents lleis reformadores que ampliaven les llibertats dels òrgans municipals. Ben al contrari, els primers mesos que seguiren a l'*alzamiento* la *Junta de Defensa Nacional* va establir un nou model de règim local aplicant l'estat d'excepció de la llei municipal de 1935. Això es va traduir en la derogació de tots els consistoris municipals i en la instauració de comissions gestores municipals de designació directa per part de l'ordre militar. En definitiva, el nou model no tenia res a envejar al de l'estat liberal del segle XIX. La provisionalitat de les comissions gestores, que podien ser cessades i reestructurades per ordre dels governadors civils, va esdevenir una eina molt eficaç per organitzar l'ordre en els municipis i per garantir la fidelitat dels representants locals envers l'estat.⁽²⁾

1. El fons de *Falange* de Garriguella ha estat objecte d'estudi per Albert Testart. Vegeu TESTART, A., "La *Falange* i el *Movimiento* a Garriguella (1939-1977)", *AIEE*, Figueres, 38 (2005), pàg. 169-202.

2. Això era possible gràcies a l'Ordre del 30 d'octubre de 1937 segons la qual s'autoritzava els governadors civils per canviar i/o modificar les comissions gestores.

D'aquesta manera, el règim franquista blindava la lleialtat dels seus membres des de la cúpula dirigent. La designació dels càrrecs es feia mitjançant un sistema jeràrquic on l'última decisió sempre requeia en el Ministeri de Governació. Es tractava doncs, d'una estructura plenament piramidal –estesa a tots els òrgans de l'Estat– on els representants del règim podien ser cessats sense dificultats en totes les escales del poder.

A Figueres, la primera comissió gestora municipal va ser designada per Tomás Garicano, tinent auditor del Cos de l'Exèrcit de Navarra que ocupà la vila de Figueres el dia 8 de febrer de 1939. La constitució de la gestora, que va tenir lloc el 10 de febrer, dos dies després de l'ocupació, potser perquè com indica un informe de la *Causa General* la majoria de la població s'havia refugiat a zones rurals de l'entorn a l'espera de l'arribada de les tropes “nacionals”:

“El vecindario que casi en su totalidad se hallaba diseminado por pueblos y casas de campo próximas, al tener conocimiento de la llegada de las Fuerzas se reintegró rápidamente a sus hogares produciéndose con gran entusiasmo.”⁽³⁾

Va quedar presidida per José Jou Carreras, procurador, alcalde de Figueres entre 1928 i 1931 i antic militant de la Lliga Catalana i regidor de Figueres per aquest partit. Els regidors que acompanyaren José Jou eren: el president del grup fejocista Emporium, Gabriel Roura Papell i Eduardo Pabó González, ambdós antics militants d'Acció Popular Catalana, Simon Gratacós Oliveras, antic militant de la Lliga Catalana i Julio Moradell Campsolinas, propietari de Curtidos Moradell, antic militant del Partit Radical i alcalde de la comissió gestora que es va formar a Figueres el 1935.⁽⁴⁾ Observant el perfil de les noves autoritats municipals, en resulta que quatre dels membres de la comissió gestora eren excaptius i, a més a més, tots ells foren detinguts durant els primers dies de la Guerra Civil, a finals de juliol de 1936. És evident que la política emprada per a la designació de càrrecs passava per l'elecció de persones amb una tradició dretana o una actitud en pro del règim exempta de dubtes. Així, una detenció en hores tan primerenques

3. *Archivo Histórico Nacional de Madrid*, (AHN), *Fiscalia del Tribunal Supremo, Causa General* (Figueres), foli 38.

4. Tots els noms d'excaptius apareixeran citats amb la grafia castellana original de la documentació de la Delegació Local d'Excaptius tant al text com a la base de dades adjunta. Xavier Roura i Sebastià Roig situen la fundació del grup Emporium el 1932, sent-ne president Gabriel Roura i secretari el també excaptiu Josep M. Fontdecaba. Vegeu: ROURA, X. i ROIG, S., *Can Roura de la cera*, Figueres, Biblioteca Fages de Climent, 2009.

com a les darreries de juliol de 1936 junt amb els antecedents d'alguns dels gestors com a militants de la *Unión Patriótica* i de la *Confederación Española de Derechas Autónomas* (CEDA) resultaven una garantia per a la seva designació. L'experiència en situacions similars també era preuada de tal manera que en l'elecció de Julio Moradell Campsolinas devia pesar i molt la seva condició d'excalde-gestor de Figueres el 1935, antic cap de *Acción Ciudadana* i fiscal municipal de Figueres.

Així, la primera gestora municipal de Figueres quedà constituïda essencialment per excaptius membres de l'elit local i amb certa experiència en la política municipal durant el Directori Militar de Miguel Primo de Rivera o el Bienni Negre. Destaca també el fet que, a diferència d'altres municipis on el primer alcalde va tenir una durada efímera, José Jou Carreras exercí l'alcaldia fins al 1946, quan a petició pròpia el governador civil el va substituir per Juan Bonaterra Matas.⁽⁵⁾ Amb tot, el retorn progressiu dels desertors que havien fugit durant la Guerra Civil faria variar l'estructura del govern municipal per donar més pes als excombatents.⁽⁶⁾ L'exemple més representatiu és l'entrada al govern municipal de José Maria Albert Poch, delegat local dels 130 excombatents de la ciutat de Figueres. En la seva primera intervenció en la sessió extraordinària de constitució de la comissió gestora de l'11 d'octubre de 1939 José Maria Albert enumeraria les seves prioritats a l'Ajuntament: "1) *Levantarse en lugar conveniente de esta Ciudad un monumento en conmemoración y recuerdo a los caídos por Dios y por la Patria.* 2) *Constituir con urgencia la organización correspondiente para llevar a resolución práctica el cobro del Subsidio al Combatiente y ex-combatiente* y 3) *Procurar y velar por el saneamiento de política interior.*" Aquests tres punts deixaven molt clar que José Maria Albert actuava com a representant dels excombatents al consistori, velant pels seus interessos econòmics, per l'exaltació dels morts en combat i, per una depuració del personal polític municipal, que devia jutjar massa allunyat de l'esforç de guerra que representaven els excombatents. Era, doncs, una manera de reclamar més presència en la gestió de la política local.⁽⁷⁾

5. Arxiu Municipal de Figueres (AMF), *Llibre d'actes*, 1946, pàg. 61.

6. Vegeu el quadre annex amb els alcaldes i regidors de les comissions gestores i ajuntaments de 1939 a 1948. Elaboració pròpia a partir de les dades extretes del *Llibre d'actes* de l'Ajuntament de Figueres i del diari *Ampurdán*. AMF, *Llibre d'actes*, 1939-1948 i *Ampurdán*, 24 de juliol de 1946.

7. AMF, *Llibre d'actes*, 1939, pàg. 238.

LA CORTINA DEL NACIONALINDICALISME

El règim franquista establí, ja durant la guerra, les línies principals del seu model de societat i aquestes passaven essencialment per la divisió d'Espanya entre vencedors i vençuts, entre els soldats que havien lluitat al costat de l'Espanya blanca i els que ho feren a l'Espanya roja, entre els insurgents i els lleials a la legalitat republicana. Tot plegat fa que la “nova” Espanya del nacionalsindicalisme no fos res més que un miratge d'una societat construïda en base i per als vencedors de la guerra. Així, la societat espanyola es fragmenta entre addictes, indiferents i desafectes.

Adictos

La qualificació d'*adicto* (*al Glorioso Alzamiento Nacional*) venia justificada per un conjunt d'elements tals com la tradició familiar, l'actuació abans i durant la Guerra Civil, la pràctica de la religió, l'adscripció a partits de dretes d'abans de la guerra o, l'afiliació al Partit Únic: els *camisas viejas*. Però, la tasca de selecció no era fàcil ja que molts republicans s'inscrigueren a la *Falange* per esquivar la maquinària repressiva del franquisme i, d'altres, no necessàriament republicans, assajaren d'obtenir el carnet només per assolir avantatges personals. L'intent de vestir-se de falangista per rentar una imatge d'oposició al règim va existir i això va implicar el desplegament d'un sistema d'admissió basat en els avals de persones que ja formessin part de l'organització i amb els informes favorables dels serveis d'investigació del règim.⁽⁸⁾

La tasca de selecció dels individus afectes al règim a Catalunya va prendre un caire diferent, en el sentit en què l'organització falangista –abans de la Guerra Civil Espanyola– tenia molt pocs suports i, per tant, els grups de població més favorables al nou règim es van haver de cercar entre aquells que havien donat un suport explícit a l'*alzamiento* tant per la seva participació directa en la guerra com per la seva condició de presoners del *terror rojo*.⁽⁹⁾ Aquests eren excombatents, excaptius, fugitius de l'Espanya

8. Alguns dels serveis de *Falange* també reclamaven avals com és el cas de la *Hermandad de Cautivos por España*, fet que s'ha comprovat gràcies a la documentació d'aquest organisme conservada a l'Arxiu Municipal de Figueres. Amb tot, no s'ha pogut testimoniar el mateix fet, per exemple, pels excombatents, que potser ja es valien suficientment dels informes militars que acreditaven la permanència al front.

9. Abans de la guerra els suports de *Falange* eren escassos arreu però cal convenir que en els territoris on el cop d'estat triomfà des del primer moment les inscripcions a FET-JONS i més tard al Partit Únic es multiplicaren ràpidament.

governamental o vídues de guerra. Més enllà de les categories derivades de l'acció durant el conflicte bèl·lic, s'inclouen generalment les “forces vives” que no destil·lessin un catalanisme massa notori. Ara bé, el sistema es va anar perfeccionant i aviat el desplegament de tota l'organització de *FET y de las JONS* va afavorir la formació de les noves generacions de joves que des de les bases de l'organització eren formats i adoctrinats sota les directrius del *Movimiento*. Per ingressar a *Falange*, si no es gaudia d'alguna de les categories derivades de la guerra o bé es provenia d'un dels partits de dretes que existia abans del 18 de juliol de 1936, calia passar cinc anys sota la condició d'*adherido* i després d'aquest període es decidia si finalment rebia la condició de *militante*, o no.⁽¹⁰⁾ Com planteja Ricardo Chueca, la purga era el mecanisme per excel·lència de les organitzacions constituïdes a l'entorn d'afirmacions dogmàtiques però l'especificitat de *Falange* va fer que dins de l'organització del partit persistissin elements incòmodes o, si més no, heterogenis.⁽¹¹⁾

Indiferentes

S'agrupen dins d'aquest bloc totes aquelles persones que no s'havien destacat ni a favor ni en contra del règim i, tampoc havien mostrat una actitud clara favorable als partits d'esquerres. Es tracta d'una valoració que deixa en l'indefinit moltes persones que no tingueren la simpatia de les autoritats, les quals no eren acceptades com a addictes per bé que tampoc es podia provar que fossin contràries al *Movimiento*. Així, la categoria dels indiferents esdevenia problemàtica per les autoritats locals que durant els primers anys de la postguerra elaboraren nombroses llistes intentant destriar-los. A tall d'exemple, la Delegació Local d'Olot de *Falange* elaborarà un informe on s'hi podia llegir “*Relación nominal de los elementos que no pudiéndoseles considerar ni como peligrosos ni enemigos, lo son como sospechosos a la Causa Nacional*”. La relació que cita detalla els noms, cognoms i domicili de cada individu. En efecte, els “indiferents” eren sospitosos del règim i, alguns franquistes no s'estaven d'acusar-los directament pel sol fet de no haver

10. MARIN, Martí, *Política i Administració local durant el franquisme. Els ajuntaments de la Catalunya urbana entre 1938 i 1979*, Lleida, Pagès, (2000), pàg. 110-120.

11. CHUECA, Ricardo, *El fascismo en los comienzos del régimen de Franco. Un estudio sobre FET-JONS*, Madrid, CIS, (1983), pàg. 190-199. En aquest estudi Ricardo Chueca mostra com la repressió a l'interior de les files de FET-JONS fou desigual i va tenir la seva màxima efervescència el 1938 i, amb menor mesura, el 1941 en raó a la *Ordenanza de Depuración del Partido*.

participat en la insurrecció militar i haver-se mantingut passius als esdeveniments. Aquesta actitud la defineix molt bé un article publicat al diari gironí *El Pirineo* sota el títol de “Los que no se habían metido en nada”, on s’ataca amb duresa la passivitat dels “indiferents” davant de la Guerra Civil:

“Sigue existiendo una fórmula fija y acomodaticia ante la derrota. Es aquella que se resume, para quienes supieron nadar y guardar la ropa [...].

España estaba, tristemente, llena de sujetos de esta índole, que lo entorpecieron todo, lo enredaron todo, tenían una gran participación moral en el caos que se estaba gestando y que ahora son los que nunca “se habían metido en nada”. No tienen en cuenta para ello que si España se ha salvado ha sido solamente por la acción franca y directa de los que antes y después se habían metido en todo, en todo cuanto fuera oposición y traba a la labor demoleadora del estragado Frente Popular [...].

Si la juventud que dió generosamente su vida por España hubiera seguido esta táctica de “no meterse en nada”, el país hubiese perecido en manos del rencor marxista, y esa, precisamente, es la diferencia existente entre los “que se metieron en todo” y los que “no se metieron en nada”. A unos y... otros separa tan gran abismo que, por lo mismo, no sería justo tratarlos del mismo modo en esta liquidación de la guerra.”⁽¹²⁾

En aquest fragment, i malgrat l’artificialitat del llenguatge, es deixa constància de la qualificació real que el règim atribuïa als “indiferents”. Pel franquisme eren un grup que navegava entre la covardia i la connivència amb l’enemic; uns individus que per no tenir un perfil definit que els identificqués com a favorables o contraris al *Movimiento* passaven a formar part d’aquest darrer grup, ja que com es diu en l’article, “no sería justo tratarlos del mismo modo [que los adictos] en esta liquidación de la guerra.”

Desafectos

Aquesta denominació identificava un ampli i heterogeni grup d’individus per la seva provada o suposada proximitat als ideals representats pels partits d’esquerres, pel republicanisme o, més genèricament, per la democràcia. Aquesta qualificació no tenia altre objectiu que la depuració i repressió de tots els enemics del règim. A tals efectes la dictadura va promulgar la *Ley de*

12. *El Pirineo*, 4 de setembre de 1939.

Responsabilidades Políticas del 9 de febrer de 1939; quan la pràctica totalitat de Catalunya ja estava en mans de Franco. La llei és prou coneguda, però no per això es vol deixar de reproduir-la encara que sigui fragmentàriament:

“Próxima la total liberación de España, el Gobierno, consciente de los deberes que le incumben respecto a la reconstrucción espiritual y material de nuestra Patria, considera llegado el momento de dictar una Ley de Responsabilidades Políticas, que sirva para liquidar las culpas de este orden contraídas por quienes contribuyeron con actos u omisiones graves a forjar la subversión roja, a mantenerla viva durante más de dos años y a entorpecer el triunfo providencial e históricamente ineludible, del Movimiento Nacional, que traduzca en efectividades prácticas las responsabilidades civiles de las personas culpables” [...]⁽¹³⁾

Més enllà de la Llei de responsabilitats polítiques, el 26 d'abril de 1940 Franco i el ministre de Justícia, el tradicionalista basc Esteban Bilbao Egula, signaven el Decret d'instrucció de la *Causa General* que hauria de desenvolupar el Tribunal Suprem. Amb aquest decret es pretenia jutjar tots els individus que havien participat en les activitats “criminals” durant la guerra:

“A la Historia, y al Gobierno del Estado, interesa poseer una acabada y completa información de la criminalidad habida bajo el dominio marxista. En algunas provincias de las que padecieron la tiranía roja, se instruyeron a raíz de su liberación procesos inquisitivos que conviene sean extendidos al resto del territorio sojuzgado. Importa que dichas pesquisas seguidas con la denominación de “causa general”, adquieran su verdadera importancia, abarcando toda la extensión e intensidad que alcanzó la delincuencia, pero reduciendo a síntesis el conjunto de averiguaciones que por sus similitudes y coincidencias descubren un plan preconcebido, fruto de unas mismas inspiraciones al servicio de los más perversos ideales. Preténdase recoger en la Causa desde los actos preparatorios de la subversión hasta la conducta final de los dirigentes vencidos, e investigar cuanto concierne al crimen, sus causas y efectos, procedimientos empleados en su ejecución, atribución de responsabilidades, identificación de las víctimas y concreción de los daños causados lo mismo en el orden material que en el moral, contra las personas o contra los bienes, así como contra la Religión, la Cultura, el Arte y el Patrimonio nacionales.”⁽¹⁴⁾

13. *Boletín Oficial del Estado* (BOE), 44, 18 de febrer de 1939.

14. BOE, 123, 4 de març de 1940.

A Figueres, el fiscal instructor de la *Causa General* va ser Luis Mazo Mendo, que posteriorment, seria elegit Governador Civil de la província de Girona (1945-1956) i les funcions de secretari recaigueren a mans de Ramon Grau Badia, advocat i secretari del jutjat municipal.

DOCTRINA PATERNALISTA, CONTROL SOCIAL I REPRESSIÓ

L'adoctrinament de la població civil, evidenciat per una propaganda que el règim estengué en tots els àmbits i sectors de la societat, també va desplegar-se en el món local, establint així no només un ambient favorable al règim en tots els pobles i ciutats –que podia reeixir o no en funció de les bases socials de cada vila–, sinó un control estratègic d'una població subjugada a la dictadura. La sistematització del control social també existia dins de les pròpies gestores on els presidents d'aquestes comissions eren requerits pels governadors civils a “*dar cuenta [...] de la desidia, negligencia o falta de observancia, por parte de los Gestores en cumplimiento de los deberes que se reiteran.*”

El mecanisme juridicopolític implantat pel franquisme arribava a tots els estrats de la jerarquia del règim. En aquest aspecte, les comissions gestores municipals van desenvolupar una important tasca de col·laboració amb els organismes repressius del franquisme. Una de les responsabilitats més importants era la recollida d'informació i l'elaboració dels informes polítics i socials que més endavant servirien per instruir la *Causa General*. Els alcaldes de tots els municipis reberen els *Estados*, formularis destinats a la recopilació dels fets delictius ocorreguts en cada terme municipal. La documentació que es va generar amb la instrucció de la *Causa General* és importantíssima però més enllà de les xifres, que com bé diu Pablo Gil Vico⁽¹⁵⁾ són un mitjà i no un fi per conèixer el contrastat caràcter repressiu del *nuevo régimen*, l'estudi de l'administració local permet veure fins a quin punt l'estructura central del franquisme fou capaç de reproduir-se amb efectivitat en l'àmbit més baix de la piràmide de poder: les comissions gestores municipals i els primers ajuntaments franquistes. La *Causa General* va representar la instrucció pel Tribunal Suprem dels delictes comesos per la *barbarie roja* i es va convertir en una gran base de dades on s'hi recollia una

15. GIL, Pablo, “Ideología y represión. La Causa General. Evolución histórica de un mecanismo jurídico-político del régimen franquista”, *Revista de Estudios Políticos* (Nueva Época), 101. (Juliol-setembre 1998), pàg. 159-190.

enorme quantitat d'informació sobre l'actuació d'individus i organitzacions de tot Espanya durant la Guerra Civil i fins i tot amb efectes retroactius podent-se incoar expedients per activitats realitzades a partir del 6 d'octubre de 1934. Les dimensions de la *Causa General* també incloïen la recollida d'informació sobre les actituds i simpaties de cada persona respecte d'una o altra tendència política.

A Figueres els informes municipals deixen palesa la importància de les denúncies i els testimonis personals per identificar els anomenats responsables de la repressió republicana. Tot amb tot, les delacions agrupen dins d'una mateixa saca els responsables de l'incendi de béns i propietats eclesiàstiques, de les col·lectivitacions i els assassins de la rereguarda. Més moderades són les apreciacions envers alguns dels membres dels consistoris republicans, acceptant que *“en lo referente a la persecución personal, los que ejercían cargos en representación de los partidos políticos, el republicano y socialista, se destacaron por no secundar y aún por oponerse a la actuación cruel de la CNT y del POUM”* De fet, es fa especial esment a l'actuació dels republicans, que encapçalats per Alexandre Deulofeu i Ricard Martin *“se distinguieron por una actuación menos violenta contra las personas y contra la propiedad y consiguieron que no se derribara del todo la Iglesia Parroquial.”* Pel que fa a les xifres de la repressió a la rereguarda republicana, en total es comptabilitzen 28 assassinats veïns de Figueres i 33 de forans i, respecte a la destrucció de béns materials es destaquen l'incendi i/o destrucció de l'església parroquial, l'església dels Dolors i la capella de les dominiques.⁽¹⁶⁾

ELS EXCAPTIUS: UNA FINESTRA OBERTA AL PERSONAL POLÍTIC DE LA FIGUERES DE LA POSTGUERRA

L'estructura de la societat franquista va conduir els seus dirigents a establir un conjunt de perfils per identificar els afectes al règim de la resta. Per fer-ho el sistema emprat es fonamentava en l'actitud de la població davant de la Guerra Civil. Així sorgiren diferents categories que glorificaven els mèrits de guerra. L'espai principal l'ocupaven els excombatents, aquells que havien lluitat amb les armes per la victòria de la dictadura. Seguidament, trobem els excaptius, per tant, aquella gent que havia estat empresonada per les autoritats republicanes durant la Guerra Civil i, en darrer lloc, els

16. AHN, Fiscalía del Tribunal Supremo, Causa General (Figueres), folis 20-61.

cavallers mutilats. Si bé no existeix una gradació entre aquestes diferents categories, sí que s'ha de destacar que eren els excombatents els que –ja sigui pel seu nombre o per la importància que se'ls atribuïa– gaudien d'una plaça més important en l'estructura del règim. No en va, disposaven d'un nombre més significatiu de places reservades per cobrir les vacants de l'administració (40%) i eren elegits preferentment per davant de la resta en l'àmbit polític. Així, si els excombatents comptaven amb una atribució del 40% de les places de concurs públic, el percentatge dels mutilats de guerra era del 20%, i la dels excaptius del 10%, equivalent a la d'orfes i d'altres persones econòmicament dependents de les víctimes de la guerra i els assassinats en zona republicana. Amb aquesta normativa, només l'escàs marge restant estava exempt de les quotes imposades per la dictadura per premiar l'esforç de guerra i privilegiar el seu model de societat tot eixamplant la línia divisòria entre vencedors i vençuts.⁽¹⁷⁾

La documentació localitzada a l'arxiu municipal de Figueres permet l'anàlisi de fins a 226 fitxes d'inscripció a la Delegació Local d'excaptius de Figueres.⁽¹⁸⁾ Unes fitxes que integren també un bon nombre de captius de Castelló d'Empúries, Vilabertran, Peralada, Pontós i Portbou, entre d'altres municipis de l'Empordà i alguns de Catalunya i de la resta d'Espanya. Tot amb tot, calen certes prevencions abans de convenir que es tracta d'excaptius amb totes les precisions del terme. Seguint la normativa establerta pel règim franquista, per gaudir de la condició d'excaptiu era imperatiu complir els següents requisits:

- a) Període mínim de 6 mesos de reclusió després del 17 de juliol de 1936 ja fos en un establiment penitenciari o en un camp de concentració *“siempre que su conducta ejemplar y méritos para con la Patria, antes y durante el Glorioso Movimiento le hubieran hecho digno de poseer el título de honor de Ex-cautivo.”*⁽¹⁹⁾

17. BOE, 244. Llei de 25 d'agost de 1939. Cal precisar que en molts casos els concursos i oposicions a les places ofertes estaven íntegrament restringits per a excombatents i excaptius. A tall d'exemple donem la següent convocatòria publicada al BOE 259 de 16 de setembre de 1939: *“Orden anunciando concurso entre excombatientes y excautivos para proveer 7.000 plazas de policía armada”*. Evidentment, en certs llocs, com la policia armada, no hi havia cap interès per permetre la filtració de persones que no fossin d'absoluta solvència a ulls del règim.

18. La majoria de les referències són de residents a Figueres però també hi ha una quantitat important d'excaptius de Castelló d'Empúries i Vilabertran i, en menor mesura, d'altres municipis, essencialment de l'Alt Empordà.

19. El límit de 6 mesos d'emprisonament seria reduït a tres per la Circular número 90 de 24 de febrer de 1942 de la *Secretaría General de FET y de las JONS*. *Archivo General de la Administración* (AGA), (9)52/2292.

- b) Condemnes a mort amb independència del temps de presidi.
- c) Haver estat mutilat a conseqüència de les tortures infringides durant el captiveri.
- d) Haver estat empresonat sense complir el límit de 6 mesos per causa d'evasió, intercanvi de presos o alliberament del territori per les tropes "nacionals".

En funció d'aquests requeriments el límit de sis mesos de reclusió deixaria fora la meitat dels inscrits. En canvi, si prenem el criteri de 1942, de tres mesos de reclusió, els exclosos serien un terç, amb el benentès que en ambdós casos no s'han pogut prendre en compte aquells que havien estat condemnats a mort i que, per tant, eren considerats excaptius amb independència del temps de reclusió. A més a més, cal precisar que diferents fitxes de residents a Castelló d'Empúries però també a Figueres, Biure d'Empordà, Cistella, Palamós o Vilajuïga s'han obviat per falta d'informació sobre el temps de captiveri. D'altres, són qualificades d'improcedents ja que no es complia algun dels requisits citats més amunt, especialment el referit a la conducta del reu envers la pàtria i el *Glorioso Movimiento Nacional*. A tall d'exemple, citem el cas de Teresa Azais Margall, que segons les anotacions de la direcció local d'excaptius cobrava importants sumes de diners per facilitar el pas de la frontera i una vegada presa va delatar tots els guies i col·laboradors. En aquest i altres casos segurament deuria aturar-se la tramitació del carnet definitiu malgrat que acredités més de sis mesos de captiveri. En un cas similar, el d'Ignacio de Genover Muni, els responsables de la Delegació Local d'Excaptius anoten a la mateixa fitxa que "*se desestima la solicitud por cobrar cantidades a los patriotas que pasaban a zona roja*". D'aquesta anotació se n'extreu que la majoria de guies que passaven desertors pels Pirineus devien ser exclosos de la *Hermandad de cautivos por España*, ja que el risc que implicava aquesta activitat feia que fossin ben pocs els que actuaven de manera altruista.

Mes enllà de la normativa que regulava la consideració d'excaptiu, sembla incongruent que la meitat dels inscrits fossin rebutjats, ja que en cap cas s'esmenta que les peticions d'inscripció hagin estat denegades i tampoc hi ha d'altres comentaris que facin pensar que això fos així; ben al contrari, sovint la casella d'observacions incorpora dades que sostenen l'ingrés dels sol·licitants a la Delegació Local d'Excaptius. Això no explica, però, perquè es decideix fer cas omís als requisits per formar part de l'organització. Com a exemple d'aquestes contradiccions, Baldomero Moncanut Ballesta, amb el carnet d'excaptiu número 486 expedit a Girona el 14 de novembre de 1939, només acredità dos mesos i mig de presidi i

malgrat tot el seu carnet va ser degudament signat i segellat el 1939 i, a més, el febrer de 1943 se li atorgà una insígnia de la germandat. L'ordre circular de 26 de desembre de 1942 de la presidència del Govern permet entreveure les possibles raons d'aquesta actitud laxa envers els excaptius. Segons aquesta ordre, s'estableix que només tindran validesa per a concursos, oposicions o adjudicacions de llocs de treball els certificats expedits per la Delegació Nacional d'Excaptius i les delegacions provincials. D'aquesta manera es posava en entredit la fiabilitat dels certificats de les delegacions locals, que a partir d'aleshores perdrien el seu valor legal. Aquesta reglamentació deixava al descobert la manca de zel de les organitzacions locals a l'hora d'expedir els carnets d'excaptius i facilitant l'entrada de persones que com hem vist més amunt no reunien el perfil requerit. És així que a partir de l'octubre de 1943 es van declarar invàlids tots els carnets expedits fins aleshores tal i com s'indica en un article publicat a Ampurdán:

"[...] Respondiendo al criterio tantas veces dado a conocer por distintas órdenes y circulares dictadas por mi Jerarquía, de unificar todo lo referente a la Obra que está a mi cargo, aún en sus más pequeños detalles, y en mi afán de efectuar la depuración más rigurosa entre los afiliados a la Organización, debidamente autorizado por la Superioridad según Orden dictada por la Vice-secretaria de Servicios de fecha 7 de Enero de 1943, dispongo:

Art. 1º. Queda anulado y sin valor alguno, a partir del 1 de Octubre del presente año, el carnet de ex-cautivo que hasta la fecha han venido extendiendo las provinciales adscritas a esta Nacional para acreditar la honrosa condición de ex-cautivo.

Art. 2º. En su sustitución regirá un solo modelo de carnet nacional e infalsificable que se denominará "documento de identidad del ex-cautivo" y que se entregará tan solo al que sea merecedor de ostentarlo por su conducta antes del ex-cautiverio en él y después de haber sido liberado.

Art. 3º. Una vez terminado el plazo dado por esta circular para el canje de carnets, el que no posea el nuevo modelo, será suspendido en su condición de ex-cautivo, no pudiendo recuperarla sino después de haber satisfecho una multa como sanción, cuyo importe se dedicará a fines benéficos dentro del Servicio."⁽²⁰⁾

Aquests canvis implicaven també el pagament d'una taxa per renovar el carnet i l'aplicació de multes per aquells que fessin la petició passat el temps

20. Ampurdán, 30 de juny de 1943.

reglamentari. Tot plegat presentava un caràcter restrictiu i recaptatori encaminat a eliminar hipotètiques infiltracions encara que desconeixem quins efectes tingueren aquestes disposicions a Figueres, però podem apuntar que el 1964 la Delegació Local d'Excaptius només comptava amb 45 membres que pagaven la quota trimestral de 15 pessetes.

EL PERFIL DELS EXCAPTIUS

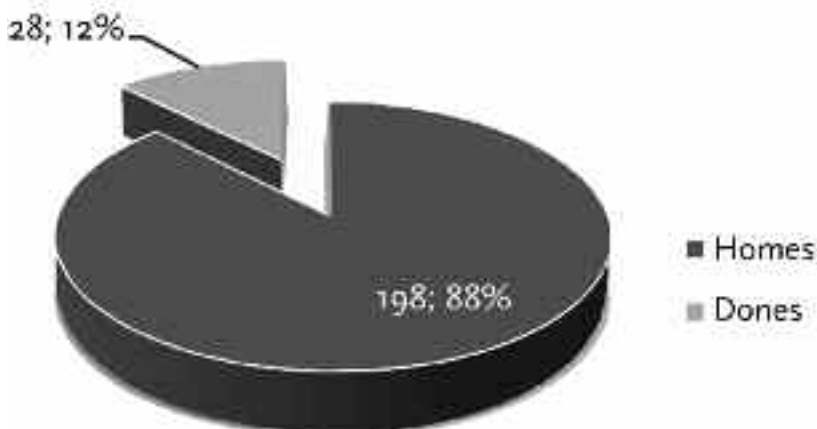
Apropar-se a les característiques del col·lectiu d'excaptius ha de permetre identificar millor aquelles persones que van restar sota captiveri, establint-ne el temps de presidi, l'edat, el sexe i els possibles motius. No és per això, però, que farem front necessàriament al grup més tocat pels embats de la revolució. La distància que es pren en una recerca estadística d'aquest tipus a vegades allunya l'historiador d'una realitat més propera que es pot diluir per la fredor de les xifres. Per això, Joan Busquets i Dalmau, historiador i rector del Seminari Major Interdiocesà, recalca ara farà 25 anys que el presidi no va ser el pitjor dels destins, almenys no ho fou al llarg de tota la contesa bèl·lica i recalca que "mentre uns preveres van passar moltes penitències en diverses presons, xeques i camps de treball, d'altres eren retinguts a la presó amb la intenció d'assegurar-los la vida. Quan la FAI perdé protagonisme i fou apartada de la responsabilitat de les presons, hom estava més segur a la presó que al carrer o a qualsevol amagatall."⁽²¹⁾ Així, amb les degudes prevencions respecte al sofriment, sempre subjectiu, dels presos, les 226 fitxes d'excaptius mostren que la major part dels inscrits són homes menors de seixanta anys. Com s'aprecia en el gràfic 1, el 88% de la mostra estudiada són homes i només el 12%, dones.⁽²²⁾ Així mateix, les franges d'edats que van dels 17 als 59 anys són les més representades amb un equilibri ben sostingut entre els diferents grups i quedant molt enrere les de persones majors de 60 anys.

Tot plegat dibuixa un escenari on predomina la presència d'homes en edat militar però també destaca, i molt, l'alt nombre d'homes de 41 a 60 anys, exclosos del servei militar. Això respondria a una repressió més aguda cap a aquells homes amb una posició política i/o econòmica afermada. Repassant algunes de les víctimes d'aquest grup veiem que moltes

21. BUSQUETS, Joan, "La persecució religiosa al Bisbat de Girona", *Revista de Girona*, 116 (1986), pàg. 223-232.

22. Tots els gràfics d'aquest article són d'elaboració pròpia i s'han confeccionat a partir de la documentació de la Delegació Local d'Excaptius de Figueres dipositada a l'arxiu municipal.

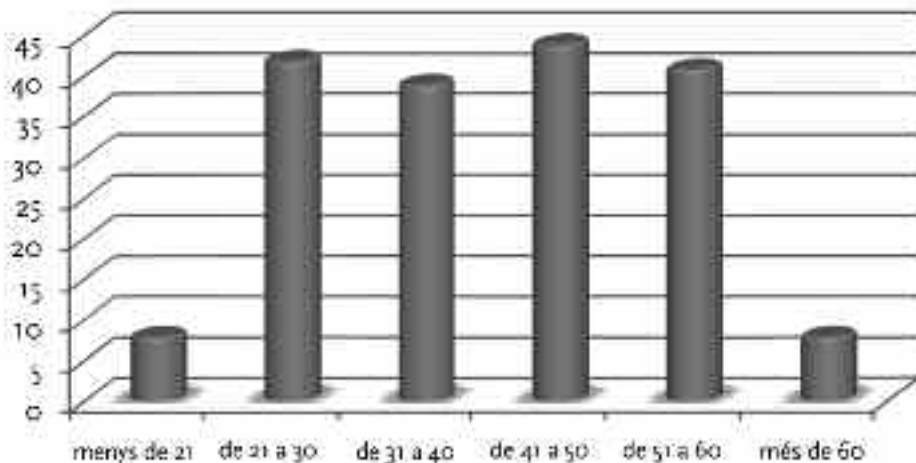
Gràfic 1 - Sexe

pertanyien a diferents agrupacions polítiques de la dreta, especialment a la CEDA. Es detecta també després d'haver contrastat algunes dades que existeix una afiliació oculta a la Lliga Catalana. Per exemple, José Jou i Simon Gratacós, alcalde i tercer tinent d'alcalde del primer consistori de la postguerra respectivament, havien militat a la Lliga i tanmateix no fan constar aquesta militància a les seves fitxes personals d'excaptius. Per contra, dins dels grups de menys de 20 anys i de 21 a 30 anys la filiació política és molt inferior i es decanta cap a agrupacions més radicals i minoritàries com la *Falange* i els tradicionalistes. Els estudiants Enrique Colom Rotllan de Garriguella i Luis Noguer Juliol declaraven militar al grup de *Falange Española* mentre que Ricardo Molinet Sala feia constar la seva afiliació a les *Juventudes de Acción Popular* (JAP), l'organització juvenil de caire feixista del partit de José Maria Gil Robles. Professionalment, entre els homes de 31 a 60 anys s'observa una majoria de comerciants (25), funcionaris (21) d'entre els quals destaquen els membres dels cossos de seguretat de l'Estat, i professionals liberals (18). De l'observació del perfil professional dels més joves en resulta l'absència gairebé completa de professionals liberals compensada per un important nombre d'estudiants (11) molt probablement universitaris. La resta d'excaptius es reparteixen entre comerciants, empleats, menestrals i agricultors.

En conjunt, l'estudi dels perfils professionals ens indica que hi ha una àmplia presència de professions de classes mitjanes i altes. Les xifres però resten limitades en alguns camps com en el dels agricultors, on el debat

Gràfic 2 - Edats

resta obert ja que la propia definició d'“agricultor” pot agrupar persones amb situacions econòmiques molt diverses. Pel que fa a les dones, la gran majoria no exercien cap professió (20) i només 8 tenien un ofici (mestra, brodadora, comerciant o mecanògrafa). Sabem, és clar, que el treball femení no estava plenament integrat a l'Espanya dels anys trenta, però tot i així les divergències venien donades essencialment per l'abstracció social. En suma, són diversos els elements que indiquen una elevada presència de terratinents i membres de la burgesia local dins del col·lectiu d'excaptius. Un perfil que s'adiu molt bé al blanc de les víctimes de la repressió a la rereguarda republicana que, com bé han mostrat Josep Maria Solé Sabaté i Joan Villarroya es precipita envers els religiosos, la burgesia i els hisendats.⁽²³⁾

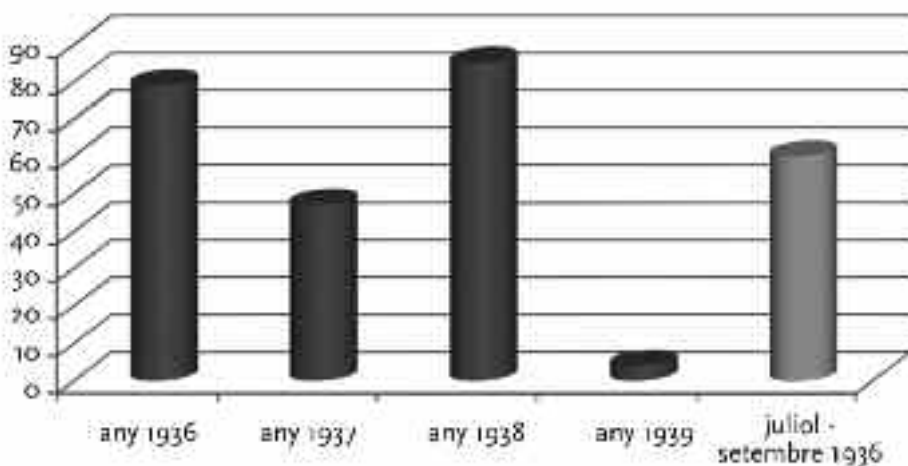
Sense allunyar-nos de l'obra magna de la repressió a la rereguarda, Josep Maria Solé Sabaté i Joan Villarroya han establert que el 75% dels assassinats es produeixen al llarg de 1936 i, dins d'aquest límit, el 56% s'integra dins dels tres primers mesos de guerra. Aquestes xifres mostren

23. SOLÉ SABATÉ, Josep Maria i VILLARROYA, Joan, *La repressió a la rereguarda de Catalunya. 1936-1939*. Barcelona, Edicions de l'Abadia de Montserrat, 1989-1990.

una primera etapa de la Guerra Civil terriblement sagnant. Una etapa que també és molt ben representada entre els excaptius figuerencs si bé, al 1938 es produeix un repunt més que notable que acaba per desbordar les xifres de detinguts de 1936. L'elevat nombre de detencions produït al llarg de l'any 1938 l'hem d'atribuir en primer lloc a circumstàncies locals, però en cap cas dissociades del context general. Els detinguts en aquest període es caracteritzen per ser familiars de desertors, membres de xarxes clandestines d'evasió i integrants del *Socorro Blanco*. El desenvolupament de la guerra i la progressiva crida de les quintes va fer que el 1938 el nombre de desertors s'hagués elevat molt, i més en les zones frontereres com l'Alt Empordà, de manera que molts familiars en pagaren les conseqüències.

Al mateix temps, les autoritats van intensificar les accions contra la quinta columna i les xarxes d'evasió clandestina a fi de posar remei al creixent nombre de pròfugs. Tot plegat havia de repercutir en un augment de les detencions que explicaria que aquestes superessin les registrades per l'any 1936. No en va, és a l'agost de 1938 que és sentenciada a mort Sara Jordà Guanter acusada –com Mercé Cufí i Joaquina Sot– de ser membre del *Socorro Blanco* i ajusticiada al fossar de Santa Helena de Montjuïc. Joaquin Llombart Bonavia, detingut l'agost de 1938 també va ser acusat de participar al *Socorro Blanco* i Ramona Roura Papell i Margarita Iglesias

Gràfic 3 - Cronologia de les detencions

Mitjavila, arrestades entre finals de 1937 i les primeries de 1938, foren detingudes per facilitar l'evasió de desertors.⁽²⁴⁾

Entre els excaptius presents en la documentació estudiada s'han pogut referenciar diversos membres de l'organització de *Falange* a més dels càrrecs de l'organització de la mateixa Delegació Local d'Excaptius. Així, entre els excaptius trobem el farmacèutic i odontòleg Rafael Galan Pacheco de Padilla, cap local de FET-JONS de Figueres el 1940 i que com a tal va avalar diverses persones per a la seva inscripció com a excaptius. A les ordres de Galan i en funcions de secretari hi havia l'excaptiu Antonio Ill Fontana i el delegat d'informació i investigació Lluís Dalfó Pagès que també va ser regidor de l'Ajuntament de Figueres. Alguns excaptius són ressenyats com a militants o simpatitzants de la *Falange* ja abans de la guerra. Dins d'aquest grup trobem Joaquín Planas Comas, estudiant figuerenc que va ser detingut en intentar passar la frontera, com Santiago Fàbrega Alegrí, un altre estudiant propagandista de *Falange*. D'altres s'integraren al *Movimiento* durant la guerra, com Vicente Giral Lafuerza, integrant del grup de *Falange* Ruiz de Alda. A més a més, destaquem també la presència de Bernardo Palmer Montaner, exalcalde de Figueres en època del Directori Militar (1924-1926) i que el febrer de 1936 va ser proposat per organitzar i dirigir l'agrupació de *Falange* de Figueres. Pel que fa a l'organització local d'excaptius, aquesta estava representada per Gabriel Roura Papell, delegat local de 1940 a 1956, moment en què també exerciria la representació comarcal d'excaptius, Federico Fortunet Busquets, tresorer, José Coll Vidal, escrivent i probablement també per Narciso Baig Minobis, enginyer figuerenc que apareix com a avalador de moltes de les sol·licituds d'adhesió dels excaptius.⁽²⁵⁾ D'altres excaptius eren representants del règim en diferents pobles de l'Empordà, tal és el cas de Fèlix Tibau Pellisser, comerciant de grans i delegat local de Castelló d'Empúries; Ramon Alabau Pons, delegat local d'excaptius de Castelló d'Empúries; José Vila Carreras, delegat local de Vilanant i Federico Colomer Cortada, fiscal suplent de Vilabertran. Per últim destaquem la presència de Juan Junyer de Bodallés, advocat, alcalde de Figueres de 1953 a 1960, cap comarcal de FET-JONS i membre del consell provincial del *Movimiento* (1955-58); Jaime Casanovas Boadella, exalcalde de Figueres (1924-1927), Segismundo Seguranyes Tarrés,

24. Entrevista, Maria Rosa Tutau Jordà, 2009, (realitzada per Marc Auladell i Jordi E. Rubió). Per un relat més aprofundit d'aquestes detencions vegeu l'estudi realitzat per la família de Ramona Roura: ROURA, X. i ROIG, S., *Can Roura de la cera*, Figueres, Biblioteca Fages de Climent, 2009.

25. Segons Xavier Roura i Sebastià Roig és possible que Gabriel Roura seguís exercint la representació dels excaptius de Figueres més enllà de 1956. Vegeu: ROURA, X. i ROIG, S., *Can Roura de la cera*, Figueres, Biblioteca Fages de Climent, (2009), pàg. 144.

antic cap comarcal del Partit Tradicionalista i Antonio Albert Arnau, pèrit agrònom i recaptador de contribucions que el 1954 va ser un dels figuerencs que va rebre la medalla commemorativa del XX aniversari de la fundació de la *Falange*.⁽²⁶⁾

CONCLUSIÓ

La documentació de la *Hermandad de Cautivos por España* de Figueres permet donar una orientació del perfil de l'elit local que va ocupar les principals places de la vida pública del Figueres de la postguerra i, de manera més vaga, d'altres municipis de l'Empordà. Els captius, com a víctimes de l'Espanya republicana, obtingueren tots els beneficis dels vencedors de la guerra. Com els excombatents, que gaudiren de la reserva de places per a l'Administració pública i, en certs casos, per a l'empresa privada, de l'accés als llocs de direcció de la política local, ja fos en l'àmbit del Partit Únic o a l'Ajuntament, i d'un sistema que els privilegiava en tot moment de tal manera que el terme *excautivo* esdevenia un apèndix del nom que li donava rellevància. Durant el franquisme no és inhabitual trobar referències a la premsa on es fa al·lusió a la condició de captiu sense una necessitat evident. Succeeix en freqüència quan s'esmenten els noms dels representants municipals o, fins i tot, a les necrològiques. Necessari o no, el terme *excautivo* portava en si una sèrie de valors lligats a l'exaltació del règim que col·locaven l'individu en un esglaió per damunt de la resta. Ara bé, alguna cosa degué canviar amb la fi del franquisme perquè l'atribut esborrés el nom deixant en l'anonimat tan "preuats" valors. En una carta dirigida al diari *Ampurdán* el polític figuerenc Carles Causa i Mitjà responia a l'anònim d'un excautiú que defensava la dictadura tot dient que "*es lógico que prefiera la llamada «paz de Franco» porque allí Vds. campaban a su aire para desgracia de todos. Pero resígnese amigo, ésto se ha terminado. El voto popular ha lanzado al estercolero de la historia estos 40 años de ignominia.*" La fi de la dictadura ho era també dels privilegis, s'havien acabat els atributs per deixar pas a les persones. Per això Carles Causa acaba la seva carta tot dient: "*Yo dialogo con personas, los fantasmas tan sólo están en mi recuerdo.*"⁽²⁷⁾

26. CLARA, Josep, *El partit únic. La Falange i el Movimiento a Girona (1935-1977)*. Quaderns del cercle, 15, Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials de Girona, 1999.

27. *Ampurdán*, 3 d'agost de 1977.

APÈNDIX

Comissions gestores de Figueres durant el primer franquisme, 1939-1946

CG / 10 de febrer de 1939	Càrrecs
José Jou Carreras	Alcalde
Gabriel Roura Papell	Tinent d'alcalde d'Hisenda
Eduardo Pabó González	Tinent d'alcalde de Governació
Simón Gratacós Oliveras	Tinent d'alcalde de Foment
Julio Moradell Campsolinas	Tinent d'alcalde de Cultura i Sanitat
CG / 11 d'octubre de 1939	Càrrecs
José Jou Carreras	Alcalde
Gabriel Roura Papell	Tinent d'alcalde d'Hisenda
Eduardo Pabó González	Tinent d'alcalde de Foment
Emilio Fábrega Ros	Tinent d'alcalde de Governació
Joan Bonaterra Matas	Tinent d'alcalde d'Abastaments
Ramon Gibert Geli	Regidor – Síndic, Governació
Luis Dalfó Pagés	Regidor adjunt de Governació
Joan Soler Rigalt	Regidor adjunt de Foment
José Riera Rahola	Regidor adjunt de Foment
José Fontdecaba Barbosa	Regidor adjunt d'Hisenda
Josep Maria Albert Poch	Regidor adjunt d'Hisenda
Pedro Bordas Elias	Regidor adjunt d'Abastaments
Jaume Ginjaume Llonch	Regidor adjunt d'Abastaments
CG / 12 de juliol de 1946	Càrrecs
Joan Bonaterra Matas	Alcalde
José Rigau Ferrer	Tinent d'alcalde de Governació
José Vilanova Ginjaume	Tinent d'alcalde de Foment
José Fontdecaba Barbosa	Tinent d'alcalde d'Hisenda
Segismundo Seguranyes Tarré	Regidor adjunt de Governació (Sanitat)
José Cuffi Serrat-Calvó	Regidor adjunt de Governació (Cultura)
Francisco Bartoli Riera	Regidor adjunt de Foment
Antonio Coll Montanyà	Regidor adjunt de Foment
Josep Maria Albert Poch	Regidor adjunt d'Hisenda